

Elleme i mødet om å få ta med seg en folk, avisens korrespondent Niels J. Muren. Presseabteilung meddelte kort og kategorisk at Afterpostens politiske sjefredaktør, John. Nesse og redaktionssekretær Torolv Kandahl var avsatt med øyeblikkelig virkning. Kandahl ble samtidig avsatt som for mann i Norsk Presseforbund. Nesse skulle dessuten arresteres for sabotasje av okkupasjonsmaktens krav, for engelskvinnighet og tyvdytende artikler. Flere andre med arbeidere ble avskjediget, og avisen fikk en ny redaksjonell ledelse. Dette er et ømt

Etter freden kom krigen

i avisenes spalter.

1200 politiske ledere

Hva reagerte folk på? Enkelt sagt – det som daglig sto å lese i Aftenposten. Reportasjer, politiske artikler, ledere. Folk husker den dag i dag sitater fra enkeltartikler, som av Knut Hamsun i 1943: «Jeg synes det gaar riktig godt nu. Ubaatene arbeider jo Nat og Dag...» eller hans minneord, rett før frigjøringen, om at Hitler kjempet mot bolsjevismen «til siste åndedrag».

I perioden 13. september 1941 til 7. mai 1945 sto det på trykk 1200 politiske ledere i Aftenposten. 1200 ledere ble daglig spredd til vel 100 000 abonnenter og hadde langt, langt flere lesere. Dette var ett av ankepunktene som ble reist i landssviksaken mot Aftenpostens tvangsinnsatte NS-redaktører etter krigen. I tiltalen mot den ene lederskribenten het det at han hadde skrevet omkring 400 lederartikler av politisk og propagandamessig innhold, delvis «til fordel for tyskerne og NS» og de tiltak de satte i verk, og delvis rettet «mot Norges lovlige myndigheter». Dermed, het det i tiltalen, bidro lederskribenten til å svekke det norske folks motstandsevne i kampen mot okkupasjonsmakten.

Om morgenen 11. april 1940 troppet NS' rikskøkonomisjef John Thronsen opp i Aftenposten fulgt av bevåpnede menn kledd i Leidangens uniform. Han forlangte at Nasjonal Samlings hovedorgan skulle trykkes i Aftenpostens trykkeri, og påa samtidig at Fritt Folk ble innlagt i samtlige Oslo-aviser. Kravet ble skjerpet senere på dagen med en tysk offiser og nye NS-menn i Leidangens-uniform.

Trykkingen av Fritt Folk skulle snart opphøre. I stedet ble Aftenposten pålagt betydelige trykke-oppgaver for tyskerne:

HENTET: Henry Endsjø ble etter tyskernes ønske hentet fra redaksjonen til stillingen som sjefredaktør.

AVSATT 1: Aftenpostens politiske sjefredaktør, Johs. Nesse, ble av Presseabteilung avsett med øyeblikkelig virkning 12. september 1941.

HIRD: Sjefsekretær Arne Paus Paussett stilte i hirduniform da Presseabteilung ordre om nyordning ble meddelt på et møte 13. september 1941.

TO LEIRER: Aftenpostens medarbeider Niels J. Mürer beskrev forholdene i redaksjon under krigen som en redaksjon «delt i to fiendtlige leire».

MARERITT: Avisens daværende nattredaktør, Einar Diesen (sjefredaktør etter krigen), har brukt uttrykket «mareritt» om perioden frem til unnattstilstanden.

AVSATT 2: Også redaksjonssjef Eivind Flaatten ble avsett av Presseabteilung.

UHØFLIG: Eivind Flaatten var blant dem som ble innkalt til direksjonen for å ha unnatt å hilse på Arne Paus Paussett i korridoren.

OVERGANG: Overgangsordningen med fellesaviser var i første rekke journalist og forlagsmann Chr. A.R. Christensen verk.

punkt i avisens historie. Da tyskerne ønsket at Aftenposten skulle drives med strammere tøyler, kunne den nye «pålitelige» ledelsen hentes fra redaksjonens stab.

Dagen etter, 13. september, innkalte Aftenpostens eiere etter tyskernes ordre de fire nye i ledelsen, sjefredaktør Henry Endsjø, sjefsekretærene Simon Flood og Arne Paus Paussett og redaktør Doery Smith til møte, og meddelte Presseabteilung ordre om nyordning. Paus Paussett opptrådte iltert og stilte i full hirduniform, med armbind og medbragt lue. Overlege Lindboe anbefalte ham å unnlåte å oppføre i uniform. Men uniformen dukket opp igjen flere ganger.

Avisens eiere fikk beskjed om å fortsette administrasjonen av avisen – som ikke ville bli tillatt stoppet.

Stemningen i avishuset ble raskt anspent. Den nye ledelsen slet med å få respekt fra sine underordnede. På et direksjonsmøte 25. september 1941 ble det rapportert en klage fra Arne Paus Paussett om demonstrativ uhøflighet: Medarbeiderne hilste ikke! Visstnok var det Einar Diesen, Kr. Anker Olsen og Eivind Flaatten som hadde unnatt å hilse i korridoren. Paus Paussett hadde villet sende bud på birden, men Endsjø avverget dette. Doery Smith klaget over det samme. «I orden foreløpig», ble det notert i direksjonens protokoll. Også senere dukket tilsvarende situasjoner opp, og eierne anmodet om ro.

Delt i to leirer

Aftenpostens medarbeider Niels J. Mürer skrev etter krigen på oppdrag fra Aftenpostens ledelse en beretning om avisen i disse kritiske årene. Om beretningen nok har karakter av å være en hvitbok, er den like fullt en meget verdifull kilde. Mürer omtaler «de lite misundelsesverdige vilkår jøssingene i Aftenposten levde og arbeidet

Utenriksmedarbeiderne i Total krig, 5 på 12 og Siste runde (utgitt fra april 1944) arbeidet i Aftenposten. London-Nytt ble, inntil den ble stoppet, distribuert med Aftenpostens biler. Mürer nevner annen illegal virksomhet – som kurerpost til Sverige, fordeling av trykksaker fra Storbritannia og Sverige, ordning av dekningssteder for flyktninger og gutta på skauen, og transport til Sverige.

Flere av de gamle redaksjonelle medarbeiderne satt i kortere eller lengre tid arrestert på grunn av illegalt virke. Johs. Nesse ble løslatt på betingelse av ikke å ha kontakt med Aftenposten. Noen måtte rømme landet. Einar Diesen havnet ved Regeringens Informasjonskontor i London, Torolv Kandahl ved tilsvarende kontor i New York.

Annonser og opplagsvekst

Det rasjonerte Norge satte sitt preg på de avisene som utkom. Annonsemarkedet eksploderte i Aftenpostens spalter. Bytting, kjøp og salg, tilbud av alle slag ble presset sammen i bitte små rubrikkannonser. I mars 1945 ble toppen nådd, da var tre helsider fylt med innrykkede småannonser.

Avisens opplag i 1939 var for morgennummeret 98 500, lørdag morgen 124 000 og for aftenutgaven 78 700. Aftenpostens opplag ved utgangen av 1945 var 147 600. Avisen befestet under krigen sin posisjon som hovedstadens og landets ledende avis, mens konkurrenten Arbeiderbladet med sin fem-årsstans mistet plassen som Norges nest største avis.

Arbeiderbladets abonnementsarkiv ble båret fra Arbeiderpartiets beslaglagte lokaler på Youngstorget og opp til Aftenposten i Akersgaten, og ved krigens slutt hadde mange av Oslos innbyggere endret lesevaner – de fortsatte med Aftenposten som husorgan.

I 1945 kom Riksadvokatens Aviskomité frem til at 45 aviser hadde hatt et så stort overskudd fra okkupasjonsårenes utgivelse

I all hemmelighet

«Prøvesaken» ble en enorm skuffelse for dem som ønsket et avisoppgjør som monnet. De aviser som fant hele prosessen infamerende og urimelig, syntes domfellelse overhodet var et overgrep. Avisgruppene organiserte seg. For de stansede avisene gikk arbeiderpressen i spissen, blant de ressurssterke ikke-sosialistiske aviser var anførerne Agderpressen, Aftenposten, Adresseavisen og Bergens Tidende.

De ikke-stansede avisene anskaffet seg dyktige advokater og truet med fortsatte rettssaker. Myndighetene ble satt under et betydelig press.

I forhandlinger med Erstatningsdirektoratet, med støtte fra justisminister O. C. Gundersen, forsvant alle ladede uttrykk, som at avisene hadde hatt en «ulovlig vinning» eller hadde drevet «utilbørlig virksomhet». Avisene skulle ikke gå med på «inn- dragnings», de forhandlet om en frivillig ordning og å beregne et «ansvar». Og – ikke minst – avisene forlangte full konfidensialitet, et eventuelt resultat skulle ikke gjøres kjent for offentligheten.

Ytringsfrihetens forkjempere, avisene – som i fem år hadde levd med sensur og en lang rekke inngrep i pressefriheten, og som etter frigjøringen hadde omtalt landssviksaker og alskens oppgjør i store oppslag – de avisene krevde fullt hemmelighold omkring sitt eget krigsoppgjør!

Hovedtyngden i forhandlinger i avisoppgjøret fant sted i 1949-50, med en og annen slenger senere, den siste i 1954. I november 1949 ble en rekke aviser behandlet, med to klare tendenser – store reduksjoner i ansvarsbeløp og et skred av henleggelsler. Hvorfor?

Helt enkelt: Erstatningsdirektoratet sluttet i oktober forhandlingene med Aftenposten. Sluttsummen for Norges største avis ble 100 000 kroner.

Morgenposten, prøve kandidaten, ble idømt 170 000 kroner, selv om den hadde

I tillegg hadde man valgt å tillegge et ikke-økonomisk forhold vekt: Ett av avisstyrets fremste medlemmer, h.r.adv. Leif Nagell-Erichsen, foretok tre reiser til Stockholm i krigsårene. Selv om reisene var av privat karakter, forklarte Nagell-Erichsen at han tok kontakter med legasjonen i Stockholm og spurte om London-regjeringen hadde ønsket overfor Aftenpostens ledelse, uten å få noen beskjeder tilbake om dette. Erstatningsdirektoratet valgte å veie Stockholms reiser og samtaler opp mot millionavsetninger.

Forsoningens epoke

Viktigst av alt var nok at direktoratet strakte seg meget langt for å få en avtale med den viktige avisen Aftenposten, uten ny rettssak. Avisoppgjøret var et politisk oppgjør der hovedkonflikten hadde gått mellom borgerlige og sosialistiske aviser. Alment var rettssoppgjøret i 1949 inne i en fase med benådninger og reduksjon i dommer.

Erstatningsdirektoratets forhandlinger med Aftenposten pågikk under valgkampen i 1949. Et viktigst stortingsvalg sto for døren. Det ville være en voldsom politisk belastning for Arbeiderpartiet – som ble identifisert med hele rettssoppgjøret – å få en opprivende konflikt med de konservative største aviser.

Avisoppgjøret kan sees som del av den brede forsoningens politikk i etterkrigs-Norge. Landet skulle gjenreises, og avisene inngikk i prosessen. Kom avtalen med Aftenposten i stand uten problemer, ville trolig de andre ikke-stansede avisene følge etter.

I realiteten slo den hemmelige avtalen med Aftenposten hele avisoppgjøret over ende.

Resultatet av forhandlingene med Aftenposten, 100 000 kroner, slo ned som en bombe blant de få som ble orientert. Konsekvensene ble dramatiske: Når Aftenposten slapp med så lite, ja da kunne jo ikke mindre aviser betale mer. I tillegg kom mange henleggelsler. Av 76 avissaker henla Erstatningsdirektoratet 53 saker.

Dog kom tre mindre aviser til å innbetale mer til statskassen enn Aftenposten. Det var Adresseavisen i Trondheim (600 000 kroner), Bergens Tidende (194 000 kroner) og Stavanger Avis, en sammenslutning i krigsårene bestående av Stavanger Aftenblad og Stavangeren (136 800 kroner). Grunnen til at dette var mulig, var hemmeligholdet. De ikke-stansede avisene visste ikke om utfallet i hver- andres saker!

I erstatning til avisene som fikk sin utgivelse stoppet i flere år, ble det utbetalt 6,5 millioner kroner fra krigsskadetrygden og Justisdepartementets Oppgjørsavdeling. På den annen side: 23 aviser som utkom i okkupasjonsårene, innbetalte sitt «ansvar» – 1,5 millioner kroner til staten.

Hadde resultatet av avisoppgjøret blitt kjent sist på 1940-tallet, ja da ville nok historien ha vært løs. Men historien om avisoppgjøret alment – og Aftenpostens især – skulle bli kjent for offentligheten først i 1990.